

Helyszín és elbeszélés

Ivo Andrić elbeszéléseiről

Dubrovnik, elbeszélve

Ivo Andrićnak a belgrádi Laguna Kiadó gondozásában és az író nevét viselő alapítvány szerkesztésében jelent meg *Priče o moru* című kötete. Magyarra így fordítható a kötet címe: *Történetek a tengerről*, vagy *Elbeszélések a tengerről*, minthogy a *priče* szó magyarul egyformán mondható történetnek, de elbeszélésnek is. Valójában elbeszéléseket tartalmaz a kötet, egykét jegyzetet és egy útleírást.

Az Ivo Andrić Alapítvány arra emlékezve, hogy ötven évvel ezelőtt, 1961-ben tüntették ki Ivo Andrićot irodalmi Nobel-díjjal, újra sajtó alá rendezte az író gazdag elbeszélőművészetének minden darabját, mindazt, amit a belgrádi tankönyvkiadó 2008-ban *Összegyűjtött elbeszélések* címen egy vaskos kötetben időrendbe szedve tett közzé. Az új kiadás más szerkesztési elvet követ, megtartja a szövegek megírásának időrendjét, de az elbeszéléseket tematikusan rendezi el. Hat témakörbe sorolva látták indokoltnak az író elbeszéléseinek kiadását. A tengerről szóló elbeszélések mellett belgrádi és szarajevói, majd török tárgyú, különcöket és kis embereket, végül falusi történeteket közlő írásokra osztották a hat kötetet. Nem lehetett könnyű dolga a hat kötet szerkesztőjének, hiszen a témák áthatják és keresztezik egymást, így a tengerről szóló elbeszélések között is van olyan, amit nyugodtan lehetett volna a török tárgyú elbeszélések közé sorolni, a Belgrádot vagy Szarajevót idézőek között is sok akad, ami különcökről és kis emberekről szól. Ezért az is mondható, hogy nem volt igazán szerencsés Ivo Andrić elbeszéléseinek tematikus elrendezése, legfeljebb az hozható fel indoklasként, hogy így is közel lehet hozni az író művét az olvasóhoz, meg hogy ilyen szempontból ez ideig még nem szerkesztették egybe Andrić igazán gazdag elbeszélői életművét. Hogy eközben átfedések vannak a témakörök szerint, abból viszont arra lehet következtetni, hogy Andrić is, mint sokan mások, egy életen át ugyanaz-

zal a történelemből, helyszínekből, életrajzokból és legendákból származó élményanyaggal küzdött, a különcök nála sokszor törökök, a kis emberek sokszor török szolgálatban álló németek vagy szerbek, s a kis emberekről sem lehet mindig bizonyítani, hogy valóban kis emberek. Emberi sorsok követik egymást Andrić elbeszéléseiben, s eközben nem mindig meghatározó körülmény származásuk vagy hírük, szülőhelyük vagy lakhelyük. Függetlenül ettől a nagyon jogosnak látszó észrevételtől, jó volt most más elrendezésben újraolvasni a nagy író elbeszéléseit. A hat kötet közül nem véletlenül esett a választásom először a tengerről szóló elbeszéléseket tartalmazó kötetre, hiszen a tenger valamennyire távol áll Andrićnak főként Boszniához fűződő élményvilágától, hiszen Boszniát nem a török tengeri hadak hódították meg, a boszniai vezírek és parancsnokok gyalogsági, legfeljebb tüzérségi tisztek voltak, nem tengerészek. Nincs is szó a tengerről szóló elbeszélések sorában tengerészekről, se neves és emlékezetes hajókapitányokról, se nagy viharokról, se legendába átívelő hajótörésekről. A tenger Andrić számára nem olyan mély élmény, mint akár a boszniai hegyek és erdők, falvak és városok világa, vagy akár a török hódítások, vagy a német, persze monarchiabeli nyomulások történései; a tenger számára inkább látvány, persze elkápráztató és lenyűgöző látvány, amit a tengerre vetődött szárazföldi szemével figyel meg, s eközben az idegenségnek, a belőle következő szorongásnak, nem utolsósorban meglepetéseknek ad hangot. A tenger Andrićnál nem annyira a sors, mint inkább a véletlenek helyszíne. Akik elbeszéléseinek hősei közül eljutottak a tengerre, gyorsan vissza is térnek szárazföldi életük keretei közé, mert tudják, sorsuk nem a tengeren, hanem amott teljesedik be.

A kötet a rövid, *Repülni a tenger felett* címet viselő inkább prózaversnek, mintsem elbeszélésnek vagy novellának tűnő írással indul, s nyilván nem véletlenül. Az 1932-ben készült írás azt a könnyű remegést fogalmazza meg első személyben, ami az én egész testét, a tarkótól a lábujjakig, mindig áthatja, amikor a tengerre gondol. Ez a könnyű remegés a balkáni hegyek közül érkezőnek a tapasztalata, aki egyszerre ittasul meg a tenger látványától, és egyszerre józanodik ki, aki úgy látja, kijutni a tengerre a távlatok megnyitását jelenti, nagyobb kilátásokat és jobb lehetőséget. Az írás szerint ez az élmény, ez a könnyű remegés tart hatalmában mindenkit, aki először találkozik a tengerrel. A repülésre emlékeztet ez az élmény, a felemelkedés, a tenger feletti repülés felfedezésére. Egyszerre könnyűek és ügyesek leszünk, a hullám szárnyá alakul át, könnyedek leszünk és boldogok. Repülünk – mondja Andrić elbeszélője, és ezzel megnyitja a tengerre érkezőkről, vagy a tengerről származókról szóló történetek sorát. Nem különös, de mindenképpen kivételes életrajzok és történések követik

egymást a kötetben, nemegyszer a realitások és a fantasztikum határán. Ilyen elbeszélés a *Nyarlalás délen* című, Alfred Norges ausztriai professzor-ról és feleségéről, akik nyaralásra érkeznek délre, s az első rossz benyomások után hozzászoknak a helyi körülményekhez. A professzor kéziratán dolgozik, a felesége reggelente bevásárol, élük a nyaralók szokásos életét, fürödni járnak, napoznak, közben a professzornak látomásai vannak, a zöldséges arcában dolgozata hősének, II. Fülöpnek a vonásait fedezi fel, aztán úgy látja, ha feljutna a tenger felett magasodó hegy csúcsára, akkor a végtelenbe léphetne át. Aztán egy reggel a felesége nem találja a teraszon a professzort, eltűnt, nyoma veszett, hiába keresik, se a tenger nem vetette partra, se az erdőben nem találják rá... A professzor felszívódott, s a helyiek csak annyit mondanak: „Hát így, soha, soha semmi!” – közben a tengert figyelik, de nincs magyarázat a professzor eltűnésére. Aztán itt van a következő elbeszélés, az *Asszony a kővön* című, egy idősödő opera-énekesnő története a tengerrel. Ő maga a tengerről származik, húszévesnyi sikeres operaházi karrier áll mögötte, két rosszul sikerült házasság, és az elbeszélés idején, mint minden nyáron, nyaral a tengerparton, sütkérezik a köveken, rendre félálomba merül, gyermekkori és ifjúkori emlékek lepik el, annak a nincstelennek az emléke kísérti, akit nagylánykorában látott a házukat körülvevő magas falról, és akinek halálakor férje legszebb fehér ingét küldi el, hogy abban temessék el. Így sorjáznak az emlékek, és közben figyeli a testén az öregedés jeleit, azt, ahogyan megváltozik a bőre, ahogyan lelassulnak a mozdulatai, ahogyan ráncok jelennek meg a szemé alján. Harcba van az öregedéssel, átkozza az öregséget, közben emlékeibe merül, aztán belenyugszik, ha belenyugvásnak lehet venni, hogy az elbeszélés végén azt mondja: „Talán minden rendben van.” Újra átéli a testét, és belátja, mindig minden változik, és mindig minden ugyanaz marad, azaz mindig minden rendben van. Különös elbeszélés, egyetlen hosszúra nyúlt óra a tengerparton napozó asszonnal, akin lassan kifogott már az idő, de a teste még működik, amiben mérnök apjának megjegyzése visszhangzik a feleségéről, akinek gépezete néha rosszul működött. Véletlenül volt tanúja az operaénekesnő az apa megjegyzésének, de rögződött benne a mondat, s most ötven felé közeledve, idéződőtt fel benne...

Nem véletlenül beszéltem hosszabban erről az elbeszélésről. Benne jól megfigyelhető Andrić írásművészetének több sajátossága. Elsősorban a szituációk pontos rögzítésének szándéka, az arcvonások pontos rajzolata, az idő múlása mentén haladó folyamatos elbeszélés, amibe nagyobb átmeneti bekezdések és mondatok megfordulatok nélkül ékelődnek be időben távolabbi vagy közelebbi epizódok, ám ezeknek a részleteknek minden vonása az eredeti cél felé vezet, egy élethelyzetnek vagy sorsfordulónak

a teljes életet meghatározó beteljesülése felé. A nyaraló professzor eltűnt a tengerben és a történelemben, az idősödő énekesnő nyaralása nem lesz végzetes, de egész életét meghatározó tapasztalattal jár.

Van Andrić tengerparti elbeszélései között néhány, amelynek helyszíne Dubrovnik. Ezekkel az elbeszélésekkel bizonyítható, hogy Andrić számára a tenger igazából látvány. Az *Álom a városról* című később keletkezett írás, amelyben a boszniai tájból a tengerre érkező séta közben becsönget egy házba, ahol egy idős embert talál, aki felpanaszolja, tizenöt éve nem jár a házba a ház ura, s ő csak nagy nehezen tudja rendben tartani, minden omlásnak indult már, ám ahogy az udvar végére érnek, a hívatlan vendég, a jövővény szeme előtt feltárul a város minden nevezetességével, palotáival és várfalaival, tereivel és szűk utcáival, mindaz a szépség, amit csak a múlt idő tud megteremtteni. Dubrovnik lenyűgöző látványa történetekké alakult Andrić tengerparti elbeszéléseiben. S ezeknek a történeteknek közös hősük van, Dražeslav, a boszniai írnok, aki rendszeresen elkíséri a boszniai küldötteket a dubrovnikiakkal való tárgyalásokra, és aki jól megfigyeli nemcsak a várost, hanem a város lakóit is, számot vet viselkedésükkel, méltóságteljes és ravasz beszédükkel, viseletükkel és hanghordozásukkal. Dražeslav tanúja lesz egy különös, ritkán előforduló dubrovniki hóviharnak, ugyanez az írnok szembetalálkozik majd az egyik dubrovniki tárgyalófélfel csodaszép lányával, aki éppúgy lenyűgözi, mint maga a város, ugyanez a boszniai írnok két feljegyzést is készít Dubrovnikról. Egész regény kerekedhetne ki a boszniai írnok Dubrovnik-tapasztalatából, minthogy Andrić regényei is ilyen egymással összefüggő elbeszélések sorozataiból állnak össze.

Senki ne vesse szememre, hogy Dražeslavban, a boszniai írnokban, aki látta Dubrovnikot, Németh István író őseit vélem felfedezni, hiszen ő is, a mi írónk, látta, mint Dražeslav, a nála Raguzaként szereplő Dubrovnikot.

Szarajevói elbeszélések

Van életrajzi háttere a szarajevói elbeszéléseknek, hiszen Andrić a višegradiai elemi iskola befejezése után ott járt gimnáziumba, és ott készültek első irodalmi próbálkozásai. Középről ismerhette tehát a múlt század eleji várost, utcáit és tereit, az őshonos és a frissen beköltözött lakosait, kettős architektúráját, amiben jól láthatóan él együtt a török építkezési mód és a bevonulással érkezett német, azaz az osztrák. Olvasható is a kötetben egy elbeszélés e kettős építkezési módról, a *Bevezető* (esetleg *Előszónak* is fordítható) címet viselő írás, ami először az író egyik korábbi, a 94 *Magányos ház* címet viselő kötetében jelent meg. Fontos írás ez, mert benne

Andrić a történetekkel való küzdelméről beszél, más szóval vallomást ír arról, hogyan dolgozik, mi készíti írásra, és mi akadályozza az írásban. Sokat elmond írói gyakorlatáról, arról, hogy egyszer egész nyarat töltött Szarajevó felett, meg is mondja az utca nevét, le is írja az utcát, egy magányos házban, ott írta a korábbi kötetben közölt történeteket. Arról beszél a *Bevezető*ben, hogy álmából ébredve reggel, már túl a reggeli tisztálkodáson és reggelin, még sokáig él együtt az álmával, ami rendre történeté alakul, az éppen elkezdett történet folytatásává, s az ihletnek ezt a korai óráját csak az zavarhatja meg, ha foglalatostkodni kezd a szoba tárgyaival, a bútorokkal, a képekkel, a tyilimmal, magával a magányos házzal. Ilyenkor az álomból következő kora reggeli ihlet perceiben ő maga ered történeti nyomába, ő maga folytatja és bonyolítja a történeteket, máskor azonban, s ez is gyakorta előfordul, ő maga válik a történetek foglyává, őt magát keresik a történetek, s jó ideig nem tud megszabadulni tőlük. Ennyit mond el a vallomásszerű írásban Ivo Andrić írói módszeréről, s ebben nincs túl sok újdonság, hiszen mások is mondták már, nem is egyszer, hogy miként formálják a történeteiket, s arra is van példa, mások is bevallották, őket magukat kereste és találta meg a történet. Akár közhelynek is vehetők Andrić írói önarcképének mondatai, mégsem tekinthetők közhelynek, mert írói módszere erősen személyhez kötött, ami nemcsak abból következik, hogy ezekben a mondatokban jól láthatók a város, Szarajevó utcái és terei, hangulatai és szokásai, még csak nem is abból, hogy kora ifjúkorát Szarajevóban töltötte, és a város akkor mély benyomást tett rá, a gyerekszemmel megismertre sokáig lehet emlékezni, hanem abból, ahogyan a házat leírja, a magányos házat, amelyben egy egész nyarat töltött már felnőttként és elismert íróként. A házat a legutóbbi évszázad előtti század utolsó évtizedeiben építették, annak a századnak a kilencvenes éveiben, egészen pontosan 1887-ben, amikor a török világ már múltóban van Szarajevóban és egész Boszniában, de az új stílus meg életforma még nem vert egészen gyökeret, de már ott volt, hatott is a városra, az építkezésre, a viseletre, a szokásokra. Így aztán az egyemeletes magányos ház, ezt Andrić szűkszavúan, de nagyon hatásosan írja le, egyszerre őrizte külalakjában és belső beosztásában, az ablakok és a falak méreteiben, de az építkezés során felhasznált anyagok nyomaiban is a török építkezési gyakorlatot meg az akkoriban a városban még újdonságnak számító stílust, amit ott egyszerűen „sváb” stílusnak mondtak volt. Ha csak egy évtizeddel korábban épült volna fel a ház, egészen másként nézne ki, írja Andrić, ugyanúgy nézne ki, mint a meredek utca török stílusban korábban épült házai.

Nem nehéz a magányos ház leírásában Andrić szarajevói elbeszéléseinek világát felismerni. A ház, amely beletartozik egy utcába, és mégis kü-

lön áll, mert magasabban és valamennyire félreeső helyen, akár metaforája is lehet Andrić írásművészetének, hiszen az ő elbeszélései és regényei is valamennyire külön állnak, különböznek mind a szerb, mind a horvát, mind pedig a boszniai irodalmak irányaitól és hagyományaitól, holott mindhárom irodalomban kijelölhető a helyük, meg is teszik sokan, nemegyszer kemény vitákat folytatva az író irodalmi (és nemzeti) hovatartozásáról, hiszen katolikus horvát családban született, származása és ifjúkora, alapvető irodalmi élményei Boszniához kötik, életének második felét viszont Belgrádban töltötte, és ott szerbül írt, de ennek ellenére legtöbb írásának megértéséhez érdemes használni a főként Boszniában beszélt nyelv törökből származó szavainak szótárát, meg arról sem kell megfeledkezni, hogy van a szarajevói elbeszélések sorában néhány horvátul írt elbeszélés... Az ő irodalmi világában együtt létezik a balkáni nyelvhasználat sok változata, s nyilván nem túlzás azt mondani, prózapoétikájának egyik megkülönböztető vonása, sőt erőssége rejlik éppen sajátos nyelvhasználatában, éppúgy, ahogyan a magányos házat különállóvá teszi a két stílus arányos keveredése; arányos, mert a ház minden részletében megmutatkozik ez a kettősség, ugyanaz a kettősség, amiről az író prózája is felismerhető. Andrić szarajevói elbeszélései valahol a két világ, a törökök és a monarchia világának határán egyensúlyoznak; egyszerre ismerhetők fel rajtuk a hagyományosnak és a közel-keleti élet- meg gondolkodásmódnak jól látható nyomai az európainak és németnek mondott stílusjegyekkel, minek folytán elbeszélései egyformán merítenek mind a török, mind a szerb és horvát történelemből, szokásjogokból és életmódokból. De az életrajzokból is. Andrić sokszor nem dönti el hősei nemzeti hovatartozását, s elbeszéléseinek éppen az a különös súlya, hogy a hovatartozás nem lesz egyetlen pillanatra sem mellékes, de nem esik róla szó, vagyis magából a történetből, az életrajzból és a sorsból következik. A kötet egyik legjobb elbeszélése, a *Mara, a kedves* éppen azt mutatja meg, hogy a tragikus véget érő fiatal lány, akire a török főúr véletlenül talál rá és magához köti, majd szinte hidegen hagyja el, egyszerre olvasható akár a török uralmi rendszer bírálataként, a törökök helyi viselkedése ábrázolásaként és a helyi lakosság hatalmat tisztelő kiszolgáltatottságaként, de egyben afféle antik tragédiaként is, amelyben mindig beteljesül a megjósolt sors. Közben Andrić kényes egyensúlyt tart a lány élete, a török úr életmódja és a tragédia hagyománya között. Éppen ez az egyensúlyban tartott kettősség, ami akár hármasságnak is mondható, teszi Andrić elbeszélései nyelvi elrendezését, történeteinek különösségét, elbeszélései hőseinek, gazdag szerb kereskedőknek, a törökök szolgálatában álló idegeneknek, maguknak a törököknek, a török szokásokat, főként a török vallást elfogadó boszniaiaknak az életrajzát oly vonzóvá és színessé,

ugyanakkor egybehangzóvá az európai kultúrát meghatározó antik hagyományokkal. Ami csak részben tekinthető tartalmi minőségnek, ugyanis Andrić mondatainak és bekezdéseinek érzelmekkel és gondolatokkal való telítettsége emeli mind a mondatokat, mind a bekezdéseket, mind a párbeszédeket és monológokat magasan irodalmivá.

S itt kell visszatérni egy pillanatra az ars poeticaként is érthető, a *Magányos ház* című elbeszéléshez, amely a szarajevói történetekbe sorolt írókhoz készült bevezetőnek vagy előszónak is tekinthető, annak is ahhoz a részéhez, miszerint az írók fogva tartják a történetek, mert ahogyan a kettősség és a hármasság megfogalmazást nyer az elbeszélésekben, ugyanaz ismerhető fel az író poétikájában, az egyidejű és egyszerre való odatartozás az európai írásgyakorlatok és a megkülönböztető helyi színek tradíciójához. Andrić írásmódjával és poétikájával nem kitörni akar a helyi meghatározottságokból, de azokból a történetekből sem, amelyek egész életében fogva tartották, hanem ezekre a meghatározottságokra és történetekre szabta rá az európai poétikai mércéket és módozatokat.

Andrić elbeszéléseinek ráérős beszédmódja, a hangulatok és a hangulatok változásainak türelmes követése, az emberi sorsok alakulásának majdnem mindig tragédia felé vezetése, az arcélek megkülönböztető vonásainak megfigyelése, a szokások és az íratlan törvények pontos leírása prózairásának helyét a valóságirodalom keretei között jelöli ki, ami azonban csak első pillantásra igaz, hiszen az elbeszélések egy alaposabb olvasata kiemeli mind írás-, mind beszédmódját az írónak a realizmusból, és áthelyezi egy nehezen meghatározható lírai, a fantasztikumtól sem idegenkedő, az álmok világában is otthonosan mozgó beszédmód keretébe, s nyilvánvalóan éppen ez utóbbi sajátosságai teszik Ivo Andrić írásmódját egyfelől nagyon is személyessé, másfelől pedig poétikájában különössé. Van azonban a szarajevói elbeszélések között néhány – a múlt század negyvenes éveinek végén és az ötvenesek elején készült írások ezek –, amelyekben Andrić adózik a kor követelményeinek. Az első szarajevói munkabeszüntésekről, Szarajevó második világháborús történéseiről szólnak ezek az elbeszélések, mélyen a török világ és a monarchia világának kettősségében született írások színvonala alatt.

Különcök és kisemberek

A különcökről és a kisemberekről szóló elbeszélések akár a tengerről, akár a faluról, akár Szarajevóról, vagy Belgrádról szóló elbeszélések sorában is elhelyezhetők. Nehéz, talán nem is igazán szerencsés Andrić elbeszéléseit a történetek helyszíne szerint felosztani, mert a témák keresztezik egymást. Szarajevó és a tenger találkozik bennük, pedig Szara-

jevő földrajzilag távolra esik a tengertől, különöck meg kisemberek meg egyformán élnek mind a tenger partján, mind a városokban. Így aztán a különöckről és a kisemberekről szóló elbeszélések helyszíne is többször a tenger, Szarajevó meg, minthogy a városhoz az író életrajzának fontos fejezete fűződik, rendre előfordul, hol mint valamelyik különöcknek és kisembernek lakhelye, hol mint az író tartózkodásának időről időre megismétlődő helyszíne. Ugyanakkor arról sem kell megfélekezni, hogy a különöcket és a kisembereket nem születésük vagy életük helyszíne, életrajzuk sorsfordító történetének helye határozza meg, inkább valami más, amit afféle belső történések, személyre szabott és csak arra a személyre érvényes körülmények tesznek, s ezek bárhol előfordulhatnak... Persze nem biztos, hogy bárhol előfordulhatnak. Vagyis csak általában állítható, hogy a különöcknek és a kisemberi életnek feltételei nem függenek, legalábbis közvetlenül nem függenek az élet és az életrajz helyszíneitől. A Dorn nevű báró, a *Báró* című elbeszélésben, valahonnan Ausztriából, neves és megbecsült család leszármazottjaként érkezik Szarajevóba, ahol az annexió után felállt kormányban a vadállományért és a vadászatért felelős, alacsonyabb rendű hivatalnok tisztségét tölti be, mindaddig, amíg, bejáratos lévén a pálinkát kedvelő szarajevóiak házába, maga is rabja nem lesz az itlnak, ami miatt idő előtt nyugdíjazzák, majd Ausztriába való visszatérése után sem hagy fel káros szenvedélyével, és a boszniai szilvapálinka utáni vágyakozásban múlik el az élete. Dorn báró története bárhol megtörténhetett volna, bárhol, ahol a pálinkának hatalma van, és hogy éppen Szarajevóban történt, abban része lehet Bosznia elfoglalásának, az ottani kormány működésének, de az ottani életnek és szokásoknak is. Különc volt a báró, persze, de különöcké éppen Szarajevóban alakult ki, és ezért kérdés, mért került az elbeszélés ebbe a kötetbe, és miért nem a Szarajevóról szóló elbeszélések közé... Válasz bizonyosan van a kérdésre, amint arra a kérdésre is, hogy mért nem került, az egyébként kivételes figyelmet érdemlő elbeszélés, az *Életek* című, a tengerről szólók sorába, hiszen fontos szerepe van a tengernek az elbeszélésben. Ketten a tenger irányából kerülnek az olasz tengerparti városba, ahol megismerik a várostól nem nagy távolságra élő műgyűjtőt és annak gyűjteményét, de magát a műgyűjtőt is, aki felmondva ígéretesnek induló pályáját, visszavonul a vidéki házába, és magányosan csak a régiségek és különös tárgyak gyűjtésének szenteli az életét, miközben a ház kertjében sírhelyét is felépíti. A látogatókat a kikötőbe kíséri, hosszan integet a távozó hajó után, miközben az első személyben megszólaló látogató elképzei a magányos műgyűjtő életét és sorsát... Nyugodtan sorolhatta volna a kötet szerkesztője a tengerpartiak közé ezt az elbeszélést, hiszen

a tengernek, a tengerparti városnak, a tengeren úszó hajónak szerepe lehet a külön életét élő műgyűjtő arcképének megrajzolásában.

Az elbeszélések tematikus elrendezésének szerkesztői szempontját valamennyire kérdésessé tevő átfedések az elbeszélések között mégsem hiteltelenítik a köteteket alakító szempontot, hiszen a tematikus elrendezés nincs ellenére Andrić elbeszélői gyakorlatának. Andrić tematikus elbeszéléseket írt, minden elbeszélésében jól körülhatárolt történetet mondott el, és nagy hangsúlyt fektetett mind a helyszínek, mind a szereplők leírására. Különös gonddal rajzolta meg történetei hőseinek arcképét, odafigyelt a hősök arcvonásaira, a különleges ismertetőjegyekre, részletesen mutatta be a hősök arcjátékát és mozgását, sohasem feledkezett meg a hősök ajkának vagy szemének állásáról. Ebben a gondos részletezésben ismerhetők fel írásművészetének megkülönböztető sajátosságai is. Többször beszélt Andrić arról, hogy sohasem ír folyamatosan, lépésről lépésre előre haladó történetet, rendszerint csak részleteket fogalmaz meg, történetrészleteket, az idő és a tér egy-egy kitüntetett jelenetét írja meg, s ezekből a sokszor nem is szorosan egybetartozó részletekből alakítja ki azután akár a regény, akár az elbeszélés egészét. Ezért mondható az ő írásmódja részletezőnek. A részletezés egyben az elodázásnak az eszköze is, amennyiben az elodázást az elbeszélőművészet alapvető körülményének tekintjük. Mások is az elodázásban látták akár a regény, akár az elbeszélés legfőbb jellegét. Danilo Kiš is az elodázást, más szóval a közvetlen közlés elhalasztását tartotta a saját írásmódja különösségének. Andrić is ezt teszi. Részletesen írja le a történet helyszínét, részletesen a történet idejét, még nagyobb részletességgel az alakokat, s ezáltal teremti meg az elbeszélői szituációt, azt a beszédhelyzetet, amelyben már nem a narrátor, hanem a hős szólal meg. A részletezés nyomán adja át az elbeszélő szót a narrátor a hősnek, miközben ő maga a háttérbe vonul vissza; nem lép ki az elbeszéléséből, hiszen ő idézi a hős szavait, de hagyja a hőst beszélni, miközben a hős szavai mögött a narrátor ítélete működik. Az elbeszélő és az olvasó közötti cinkosság jele ez, annak belátása, hogy a hős szavai mögött jól felépített értékrend húzódik meg. Ilyen az *Ünnepség* című elbeszélés. Ismét Sarajevóban vagyunk, és az elbeszélés hőse ismét csak alacsony rangú kormányhivatalnok, aki családjával – két lány és egy fiú – példás életet él, ám az év egyetlen napján, saját születésnapján, úgymond kirüg a hámból, egy-két pálinkára betér a kocsmába, két üveg jófajta mostari bort visz haza, visszavonul a szobájába és iszogatni kezdi a bort, miközben a hallgatag és visszahúzódó természetű kishivatalnokból megered a szó, társait és feljebbvalóit, leginkább a feljebbvalóit hozza szóba, mondván, ő maga, ha rábíznák, mindent másképpen tenne, kemény kézzel uralkodna mindenki és

mindenek felett, a hatalom birtokában élni is tudna a hatalmával, és akkor a dolgok mind sorra rendbe jönnének. A születésnapjára egyszemélyes ünnepség kemény részvételével és mély álommal ér véget, amit másnap, már rendes kerékvágásban, a példás kormányhivatalnok élete követ. Andrić azzal, hogy beszélteti a hőst, elbeszélte visszafojtott indulatának kitörését egyetlen nap, egyetlen éjszaka idejére, valójában ítéletet mond felette; hibátlannak, minden gyanú felett állónak, de egyúttal elesettnek arcvonásait illeszti hősére, majd miután így felkeltette az olvasónak a hős iránti jóindulatát, megszólaltatja magát a hőst, s azzal, amit a hős szavaiból közvetlenül idéz, vissza is vonja a jóindulatot, valójában lerombolja a korábban felépített képet. Ezzel persze belép az elbeszélésbe, s ez sem véletlen, hiszen Andrićtól nem idegen az irodalom képviselési szerepének követése; ő hajlamos arra, hogy az irodalomnak világot jobbító szerepet tulajdonítson, nyilván ezért rajzolta meg az *Ünnepséget* úgy, ahogyan megrajzolta, ezért mutatta ki a báró bukásának okait, ezért írt hosszú elbeszélést az italozás ellenében. A jobbítás szándéka vezérli az ilyen szerzői elhatározást, ám amikor a szándék felülírja a történetet, akkor elhomályosodnak az elbeszélés értékei, nemegyszer zuhannak az anekdota mélyvizébe, mint éppen a báróról szóló, majd az *Ünnepség* című elbeszélésben, nem utolsósorban a gyerekkori barátjának az italozás felé vezető, elrendeltnek mutatott útja leírásában.

Nem is ezek az elbeszélések tartoznak Andrić emlékezetes munkái sorába. Sokkal inkább tartoznak oda azok az elbeszélések, amelyekben a szándék nem írja felül a történetet, amilyen például *Az orvosnál* című elbeszélés a gyorsíróról, aki hibátlan munkájáról nevezetes; pontosan jegyzi fel az elhangzott szavakat és mondatokat, gyors járású a keze, sértetlen a hallása, ám egyszer csak meginog, a beszéd szavai közötti szünetekben látomásai vannak, fantáziaképek telítik a kongresszusi termet, s látomásai végül annyira elhatalmasodnak, hogy kénytelen orvoshoz fordulni. Vagy a *Dorđe Đorđević* című elbeszélés, amelynek címadó hőse nagyapjának nevével együtt a nagyapa óvatosságát is megörökölte. Egész életében elővigyázatos és óvatos volt, soha semmit nem hamarkodott el, minek folytán mindenről lekésett, lekésett az ifjúkori kilengésekről, a korai és kései szerelmekről, lekésett a hivatali előléptetések esélyeiről, mert mindig óvatosságra intette magát. A *Szavak* című elbeszélés minden bizonnyal Andrić legjobb elbeszélései sorába tartozik. Az elbeszélés narrátora egy álmos vasútállomás várótermében régi iskolatársával találkozik, aki megállás nélkül beszél, csak beszél, csak beszél, közben a narrátor felidézi azt a párizsi élményét, amikor egy szállodában a szomszéd szobában mintha egy korábbi századból ittfejtett házaspár él, és amikor a férfi meghal, az asszony

elmondja a szomszédnak, évtizedek óta nem váltott a férjével szót, csak a szokásos napi közlések hangzottak el kettőjük között, s most, a férj halála után, egy idegennek mondja el szótlanságban töltött egész életét. Andrić hősei ritkán szólalnak meg, helyettük a történetet előadó elbeszélő beszél, de amikor megszólalnak, szavaik mélyről jövők és autentikusak. Az emberi életnek ezeket a mélységeit ismerte Andrić és mondta el a realizmus és a fantasztikum határán egyensúlyozó elbeszéléseiben.

Törökök és mások az elbeszélésben

A török tárgyú elbeszéléseket mint a tematikusan elrendezett kötetekben közölt elbeszélések zömét is korábbról már ismertem, nemegyet közülük magyar fordításban. Mégis meglepetést okoztak ezek a kötetek, hiszen olvasásuk során kiderült, hogy Andrić alapvetően egyetlen témakör, a boszniai török világ történetének és eseményeinek témakörét tudhatta magáénak, erről szólnak a regényei, a nevezetes *Híd a Drinán*, a *Travnikai krónika*, a *Kisasszony*, az *Omer pasa Latas* meg a magyar irodalmi köztudatban inkább elbeszélésként számon tartott *Elátkozott udvar* mind sorra ezt a világot idézik, törökök és boszniaiak, eltörökösödött boszniaiak és mások, vallások és eszméletek, hagyományok és emlékezetek összeütközését, s mindezeknek egyéni sorsokban való lecsapódásait, és ezek a sorsok rendre tragikusak, hiszen a világ meg a körülmények, amelyek között beteljesülnek, mást nem is nagyon kínál fel, mint vereséget, drámát és tragédiát.

A török tárgyú elbeszéléseket közlő kötetben tizenegy írás olvasható, közülük kettő az író hagyatékából került elő, az egyiknek *Alipasa* a címe, a másiké *Történet*, de *Elbeszélés*nek is fordítható. A két posztumusz elbeszélésnek közös vonása, hogy mindkettőben maga az elbeszélő is megjelenik, mégpedig nem a minden prózai munkában jelen levő fiktív elbeszélő, hanem a valóságos, vagyis maga Ivo Andrić, az író. Az *Alipasa* címet viselő elbeszélés első mondata jelzi a szerző jelenlétét, hiszen arról beszél, hogy az író ablaka alatt – képzeletben – időnként, kíséretével együtt, ellovagol Alipaša Rizvanbegović Stočević, az egykori mostari vezír, és a szerző a lódobogásból tudja, milyen minőségben lovagol el, vajon mint az élet és a halál legfőbb hercegovinai ura, vagy mint kegy- és hatalomvesztett, megkötözött rab. Az elbeszélés bevezető mondatai azonkívül, hogy bevezetik az elbeszélésbe magát a szerzőt, hiszen ő hallja az ablaka alatt elhaladó lovak dobogását, előrejelzi az egész elbeszélés tartalmát, minthogy a lódobogás megmondja hatalma teljében, vagy rabként lovagol-e a szerző ablaka alatt Alipasa. És valóban, az elbeszélés első része a pasa felemelkedésének, majd uralkodásának története, második része pedig a vezír siralmas bukásának története. Alipasa sorsa általánosítható, hiszen a török uralom

alatt Boszniában az élet és a halál történései kiszámíthatatlanok, a sors, mint afféle pöröly, könnyen lecsap akár a legmagasabb tisztséget betöltő személyek fejére is, ezért aztán mindenki a szultán, vagy a szultán környezete kényétől-kedvétől függ, és ez a feltétlen függés a mindennapi életet is befolyásolja. Mindenki Sztambolra figyel, onnan érkeznek a rossz hírek, nagyon ritkán jobb hírek is, és a csarsi nagyon odafigyel a híreket hozókra, hivatalos vagy nem hivatalos hírvivőkre.

A másik posztumusz elbeszélés, a *Történet* című, még közvetlenebbül mutatja a szerző jelenlétét az elbeszélésben. Most nem kintről, nem az ablak alatt elvonuló csapat lódobogása jelzi előre a történetet, hanem a történet hőse, Škaro efendi, azaz Ibrahim Škaro úr maga látogatja meg a szerzőt, nem is egyszer, többször is, elüldögél nála egy ideig, de mindig készen a távozásra, közben ezt-azt elbeszél, rendszerint nem is magáról, s amit elbeszél, abból – s most itt közvetlenül szólítja meg a szerzőt – őt magát, Ibrahim urat, ha már szóba hozza, hagyja ki az elbeszélésből az író. Ebben az elbeszélésben tehát szemtől szemben ül a szerző és látogatója, akiről majd az elbeszélés szól. Az elbeszélés hőse belépett a szerző világába, helyet keres magának ott, holott alig akar jelen lenni.

Későn készülhetett Ivo Andrićnak ez a két elbeszélése, és bennük mintha az író saját művének forrásait nevezte volna meg, hiszen Ibrahim Škaro úr, vagy éppen Alipasa, a mostari vezír, közvetlenül vagy közvetve megjelennek az elbeszélő színe előtt, megszólalnak, szó szerint vagy közvetítők útján, s a szerzőnek más dolga sem akad, minthogy szavukat vagy híriüket lejegyezze. Az írástudóknak nagy híre volt az évszázadokon át török uralom alatt élő Boszniában, ők azok, akik mások helyett levelet vagy végrendeletet írnak, ők azok, akik ezt-azt az életből feljegyeznek, mint ama Dražeslav, az írnok, akit elbűvölt Dubrovnik meg a tenger, és Ivo Andrić elbeszélőként éppen az írástudók szerepét tekintette a magáénak, az írástudóét, aki tudománya birtokában tanúskodhat a történésekről, tanúskodhat a múlttól és a jelenről is. Visszafogott és szerény szerepet vállalt tehát Ivo Andrić, az író, amikor több elbeszélésben is felidézte a maga szerepével azonos szereppel felruházott írástudók alakját, amit csak megerősített azzal, hogy híriük vagy közvetlen jelenlétük nyomán írta meg a boszniai török világ elbeszéléseit. Ahogyan Ibrahim Škaro efendi időnként megjelent a szerző szobájában, úgy jelentek meg az író előtt az elbeszélések hősei, úgy jelent meg a hőstetteiről híres meg hírhedett Alija Đerzelez, aki állandóan úton volt, és lovaglászai során mindegyre szépasszonyok bűvkörébe került, sikertelen udvarlásai során rendre nevetségessé tette magát, majd végül Szarajevóban a jól ismert utcánál talált megnyugvásra, de nyugalma nem tartott sokáig, mert számára csak rövid pihenő adatott

meg, aztán tovább kellett lovagolnia. Ilyen alak a szerző színe előtt megjelenő Magyar Musztafa is, aki egy eltörökösödött főúri magyar család sarja, állandó harcban az osztrák és német seregekkel, nevezetesen hőstettei, és rendszeresen tér vissza (idézem Csuka Zoltán fordítását), „víz mellett álló, megroskadt házába”, és veszi elő „viaszosvászonba burkolt török sípját”, ám amikor harmadszorra tér meg a házba, már nem talál rá a rég elfeledett dallamokra, sípja üresen szól. Magyar Musztafa élettapasztalata, hogy „a világ tele van mocsokkal”.

Közvetítő – aki most éppen Petar atya – útján jelenik meg az elbeszélő előtt az a Cselebi Hafiz is, Szíria egykori teljhatalmú ura, akiből végül csak az emberi törzs maradt meg. Petar, aki éppen börtönben sínylődik, de minthogy ezmester, kivételes helyzetben van; egyszer elhívják, hogy kísérelő mellett javítson meg egy toronyórát, és akkor a toronyból látja meg az emberi maradványt és ismeri meg annak gyászos történetét. Ilyen a vezír elefántjáról szóló történet, ott is a magasra emelkedett hős bukásának történetét írta meg az író, s ilyen a Szinan halálát előadó történet is. Az egyszer fent, aztán lent a mintája ezeknek az elbeszéléseknek, mindegyikben valaki a hatalmat képviseli, közben persze hatalmaskodik is, legtöbbször élet és halál ura, majd bekövetkezik szinte törvényszerűen a bukása, ám a hősök megverettségére nem igazságtétel, hiszen a világ, miként Magyar Musztafa tapasztalta meg, tele van mocsokkal, és Andrić török tárgyú elbeszélései ezt a mocskot mutatják fel és írják meg, miközben mindezek az elbeszéléseken erősen átüt a szerző mesélőkedve; Andrić egyetlen alkalommal sem enged a nyugodt mesélés hangneméből, sohasem ragadhatja el magát, főként pedig nem mond ítéletet, a világot olyannak mutatja meg, s ezen belül a török világot, amilyennek a történetei mondják, mocsokkal telinek. Ebből a mocskból nincs kivezető út, az életrajzokra nincs megoldás, minden út, akár Alija Đerzelez, akár Magyar Musztafa, akár a tanult és bölcs Szinán útja, a romlásba vezet, egyenes irányúan a halál felé.

Az egyetlen, valamennyire más képet mutató elbeszélés a *Híd a Žepán* című. Többször szóba hozott elbeszélés Jusuf vezírről, aki váratlanul kegyvesztett lett, majd tisztára mossa magát, visszatér állomáshelyére, és a népnek sok gondot okozó, a hol megáradó, hol pedig elcsendesülő Žepa folyóra hidat álmodik, és álmát valóra is váltja; olasz hídépítő mestert hív magához, aki aztán ugyanabból a kőbányából, amelyből a nevezetes višegradai hídhoz a követ bányászták ki, kibányásztatta a követ, majd a kődarabok alapos megmunkálása után felépül a híd, de a hídépítő mester életét veszti, s most ott áll a híd mindenki javára, ám jelöletlenül, mert a vezír, amikor elkészült a híd és felírták rá kigondolójának a nevét, kitörölt minden szót, névtelenül és jelöletlenül hagyva a hidat. És itt most ismét,

mint a két posztumusz elbeszélésben, előlép az elbeszélő személye. Azzal ér véget az elbeszélés, hogy a szerző, hosszú gyaloglás után, forró nyári nap nyugtán, hogy megpihenjen, a híd lábának veti a hátát, és megérzi a napnak kőből kisugárzó melegét, majd pedig elhatározza, utánajár, megírja a híd történetét. Személyesen az író jelent meg az elbeszélés végén, valójában belépett az elbeszélésbe a szerző, és ez, miként a posztumusz elbeszélések, azt bizonyítja, hogy Ivo Andrić elbeszéléseiben, teljes összhangban a mindentudó elbeszélőről szóló elméletekkel, valójában a realista elbeszélésmódokkal, kitüntetett helye van magának a szerzőnek, aki engedve mesélőkedvének, lépésről lépésre adja elő választott történeteit, amely történetek elsőrangúan lokális történetek, hiszen minden elbeszélés szorosan helyhez kötött, és következetesen a múltat idézik meg, rendszerint teljes összhangban a történelemmel, mert Ivo Andrić, mint író, sohasem mond ellent a történelmi tapasztalatnak, ám amit elmond, főként persze a boszniai török világot idéző elbeszéléseiben, mindenféle történelemkönyvből és történelmi tanulmányból hiányzik, hiszen a történelemből ágyazott emberi sorsokat adja elő, és előadásából nem hiányoznak sem a meseszerű, sem a fiktív elemek.